

EVANGELIKŲ LIUTERONŲ BAŽNYČIOS VIEŠVILĖJE „PASENDINIMO“ ISTORIOGRAFINIS KONTEKSTAS

Dainius Elertas

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Po Antrojo pasaulinio karo susiklosčiusi geopolitinė padėtis Vokietijos archyvus Lietuvos tyrinėtojams uždarė ilgam. Todėl žinių teikėju apie pirmąsias bažnyčias Prūsijos žemėse šiauriau Nemuno dešiniojo kranto tapo vokiškoji istoriografija ir vietos tradicija. Abiejų suformuoti vaizdiniai prigijo lietuviškoje istoriografijoje kritiškai neįvertinti. Konkrečių pastatų amžius tiesiogiai sietas su pirmaisiais parapijos ar tikinčiųjų bendruomenės paminėjimais, išlikusiais artefaktais, vietos tradicija ar pan. Tačiau tokia nekritiška prieiga ne visada pasiteisina. Tai patvirtina Rusnės bažnyčios atvejis ir plačiau aptarta Viešvilės bažnyčios „pasendinimo“ istorija.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: istorinė ir kultūrinė atmintis, Viešvilės evangelikų liuteronų parapija, Viešvilės bažnyčia, Prūsijos kunigaikštystė, XVI a.

Abstract

After the Second World War the geopolitical situation closed the German archives for a long time to Lithuanian researchers. Therefore, German historiographic and local traditions became the knowledge transferor about the first churches in the Prussian lands to the north of the right bank of the Nemunas. The thinking constructs formed by German historiographic and local traditions were accepted without critical evaluation of Lithuanian historiography. The age of particular buildings was directly linked to the first mention of parishes or believers' community, artefacts, local traditions and etc. However, such uncritical access is not always good. This is evidenced by the case of Rusnė (Russ) church and the story of the "aging" of Viešvilė (Wischwill) church which has been discussed more widely in the article.

KEYWORDS: historical and cultural memory, the Viešvilė (Wischwill) evangelical lutheran parish, the church of Viešvilė (Wischwill), the Prussian duchy, the 16th century.

Įvadas

XX a. Klaipėdos krašto Evangelikų Liuteronų Bažnyčių tinklo raidos istorija atrodė kaip „išsėmtas aruodas“. Todėl atsiplėšti nuo ilgalaikės tradicijos suformuotų vaizdinių ir kritiškai iš naujo vertinti žinomus faktus nėra paprasta. Iš dalies tai nulėmė ilgalaikių pirminių šaltinių prieinamumo ri-

botumas ir alternatyvų stoka. Visą sovietmetį ir pirmąjį atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį akcentuota Antrojo pasaulinio karo metu prarastų archyvų žala ir menkas Vokietijos archyvuose saugotos medžiagos pažinimas. Susiklosčiusios geopolitinės aplinkybės nulėmė tai, kad vokiškoji istoriografija (pvz., Harnoch, 1890; Sembritzki, 1900; Sembritzki, 1918; Sembritzki, Bittens, 1920; Hubatsch, Gunderman, 1968; Kurschat, 1968; Mortensen H., Mortensen G., Wenskus, 1973; 1978; 1982 ir kt.) Lietuvoje tapo pagrindinės informacijos šaltiniu. Lietuviški apibendrinantys darbai su žinytais atkartojo ir interpretavo Vokietijos mokslininkų bei kraštotyrininkų įdirbį (pvz., Kviklys, 1968; Juška, 1997; Budreckienė, 2000 ir kt.). I. Lukšaitės parengta evangelikų Prūsijos kunigaikštystės ir LDK reformacijos istorijos sintezė pakartoja tradicinę bažnyčių steigimo chronologiją Prūsijos šiaurėje (Lukšaitė, 1999, p. 116, 168–169). Tokia padėtis padėjo įtvirtinti kritiškai neįvertintus vaizdinius apie bažnyčių pastatų senumą vietos tradicijoje. Konkrečių pastatų amžius imtas tiesiogiai sieti su pirmaisiais parapijos ar tikinčiųjų bendruomenės paminėjimais, išlikusiais artefaktais, vietos tradicija ar pan. Susijusių kompleksų, objektų, reiškinių, tradicijų raiškos laikas gali persidengti, bet nebūtinai sutapti. Bendruomenė gali egzistuoti iki parapijos, parapija iki bažnyčios pastato pastatymo, vietos tradicija gali atsirasti ir keistis bet kuriuo metu. Neatsižvelgimas į tai nepadeda artėti prie iki šiol neišspręstų krikščioniškų bažnyčių tinklo raidos iki reformacijos ir perėmimo bei pertvarkos eigos po reformacijos teritorijoje šiauriau Nemuno klausimų. Straipsnyje atskleisime, kaip formavosi ir įsitvirtino vaizdiniai apie dviejų Bažnyčių ir parapijų praeitį.

Tikslas: ištirti, kaip formavosi ir įsitvirtino vaizdiniai apie Rusnės ir Viešvilės bažnyčių bei parapijų pradžią.

Uždaviniai: palyginti Rusnės ir Viešvilės bažnyčios „pasendinimo“ atvejus; atlikti kritišką istoriografijos pateiktų duomenų, argumentų, teiginių ir vietos tradicijos vaizdinių analizę bei įvertinti XX a. istoriografijos įtvirtintų stereotipų apie Viešvilės parapijos ištakas Vokiečių ordino valdymo pabaigoje pagrįstumą.

Metodai: aprašomasis, vidinės kritikos, indukcijos.

1. Rusnės bažnyčios atvejis

Kai kurie krikščioniškų parapijų ištakų klausimai pradėti kelti jau vokiškoje historiografijoje. 1904 m. A. Füllhaase išleistoje nedidelėje knygelėje apie Šilokarčemos apskrities istoriją ir etnografiją atsargiai tvirtino, kad koplyčia turėjo būti jau Vokiečių ordino pilyje Ventėje. Todėl Dievo žodis galėjo būti skelbtas riteriams, pareigūnams, tarnams ir vietos gyventojams (Füllhaase, 1904, p. 102). Tačiau to iki šiol dar nežinome. Kaip nežinome ir to, kaip tenkinti įgulos bei pavaldinių religiniai poreikiai. J. Sembritzki'o perpasakotas kelių dokumentų turinys leidžia teigti, kad jau XV a. Rusnėje gyveno kunigas. 1498 m. Rusnės karčemos užrašyme minimos laikytojo prievolės Rusnės kunigui Jacobui. Tačiau iki šiol neturime duomenų nei apie senosios bažnyčios pastatą, nei apie inventoriaus perėmimą vykstant reformacijos procesams ar po jos 1525–1540 m. (Sembritzki, Bittens, 2008, p. 12–15). Žinome tik tiek, kad išsaugoti keli seni ikireformacinės Bažnyčios artefaktai. 1895 m. Adolf'o Boetticher'io sudarytame Rytprūsių provincijos statybos ir dailės paminklų kataloge seniausia Rusnės bažnyčia siejama su 1583 m. ir 1595 m. paminėjimais (Boetticher, 1895, p. 114). 1738 m. kovo 21 d. čia dirbęs evangelikų liuteronų kunigas Johann'as Jacob'as Sperber'is nurodė, kad Rusnės bažnyčioje saugotas „kielikas su vienuoliškais rašmenimis, iš vidaus ir išorės gausiai paaukuotas Klaipėdos komtūro Melchioro (Michaelio) fon Švabeno, kurio vardas ir herbas išgraviruoti kieliko apačioje“ (Sembritzki, Bittens, 2008, p. 13). XVIII a. „vienuoliškais rašmenimis“ vadintos įvairios romatinio šrifto atmainos. Deja, vertingas praeities liudininkas pražuvo 1739 m. kilusio gaisro metu (Sembritzki, Bittens, 2008, p. 12–13). 1910 m. Richard'o Jepsen'o Dethlefsen'o kuruojamame Rytprūsių provincijos paminklosaugininkų komisijos leidinyje rašyta: „Evangelikų parapijinė bažnyčia turi puikų 15 šimtmečio pabaigos krucifiksą, kilusį iš Kryžiaus pašlovinimo grupės“ (Bericht des Konservators, 1910, p. 23). Viduramžių bažnyčiose Kryžiaus pašlovinimo kompoziciją sudaro nukryžiuotasis ir greta esančios Švč. Mergelės Marijos, šv. Jono bei kitos figūros. Įprastai ji buvo įrengiama aukštai tarp navos ir choro ar virš pagrindinio įėjimo. Tokių figūrinių kompozicijų išliko Vokietijoje. XIX a. Hohen-Viecheln kaimo bažnyčioje prie Vismaro esančias skulptūras aprašė Friedrich'as Schlie (Schlie, 1898, p. 292). Išorinio

panašumo į kitus Vokiečių ordino laikų statinius ir minėtų artefaktų užteko įtvirtinti teiginį apie Rusnės bažnyčios pastato amžių. 1909 m. Rusnės evangelikų liuteronų parapijos kunigas Franz'as Carl'as Hugo Gregor'as parengtame „Gemeindeboten für das Kirhspiel Russ“ rašė: „Labai tvirtas mūsų bokšto pamatas su išgaubtu įėjimu, be abejo, išlikęs dar iš pirmosios Ordino bažnyčios“ (Sembritzki, Bittens, 2008, p. 12). Jo neglumino žinomi faktai apie 1774 m., 1789 m. gaisrų metu sunaikintą Rusnės bažnyčią (Sembritzki, Bittens, 2008, p. 143). Taip pat ir žinios apie 1809 m. pastatytą naują mūrinį pastatą bei 1827 m. – bokštą (Boetticher, 1895, p. 115). Be to, 1919 m. spalio 12 d. Rusnėje iškilmingai atšvęstas 500 metų bažnyčios jubiliejus. Bažnyčios sienoje atidengta atminimo plokštė su žuvusių rusniškių karių pavardėmis ir pašventintas paminklas Pirmojo pasaulinio karo aukoms (Sembritzki, Bittens, 2008, p. 261). Bažnyčios ar parapijos steigimo sukakties nustatymo iniciatoriai rėmėsi išskirtiniu artefaktu – skaičiais „1419“ ant pastato bokšto vėjarodės ir datų – „1809“, „1909“, „1919“ – pasikartojimu. P. Jakštas pastebėjo: „Ant Rusnės bažnyčios buvo pritvirtinta metalinė gairėlė su skaitmenimis „1419“. Tai bažnyčios įkūrimo data. (...) Matyt, ši data tiksli, remtasi istoriniais duomenimis, kurie sunkiai randami“ (Jakštas, 1992, p. 29). Lieka neaišku, kas, kada, koku tikslu iškėlė vėjarodę su arabiškais skaičiais. Pati tokių skaičių forma imta naudoti ne anksčiau XVII a. A. Juška neatmetė vokiškos istoriografijos siūlomos galimybės Rusnės parapijos steigimo data laikyti 1419 m., bet pažymėjo vėlesnius bažnyčios pastato perstatymus, atkūrimą po XVIII a. gaisrų. Dabartinį pastatą siejo su mūrine statyba 1809 m. ir bokšto su kryžiumi ant smailės įrengimu 1827 m. (Juška, 1997, p. 354, 356). Sprendžiant vėjarodės iškėlimo galvosūkį tektų ieškoti senesnės ikonografijos. Įdomu, kad J. Sembritzki'o veikalo apie Šilokarčemos apskrities praeitį tęsėjas 1919–1920 m. A. Bittens'as pačios parapijos steigimo data neabejojo ir rašydamas apie senąsias miestelio kapines teigė: „Šios jau 500 metų skaičiuojančios kapinės“ (Sembritzki, Bittens, 2008, p. 261). Vietos tradicija pagrįstą pirmosios medinės bažnyčios statybos 1419 m. datą aptiksime net fundamentiniame W. Hubatsch'o veikale (Hubatsch, Gundermann, 1968, p. 510). Teiginys apie pastato senumą imtas nekritiškai kartoti kraštotyros vokiškuose ir lietuviškuose leidiniuose (Kurschat, 1969, p. 466; Jakštas, 1992,

p. 29). Jo gyvybingumą rodo 1994 m. rugpjūčio 28 d. iškilmingai paminėtas bendruomenės 575-metis (Juška, 2009, p. 154). Rusnės bažnyčios pastato „pasendinimo“ istorija ne vienintelė.

2. Viešvilės bažnyčios pradžia senojoje istoriografijoje

XX a. nekilo abejonų, kad Viešvilės bažnyčia yra viena seniausių Klaipėdos krašte ir seniausia Pagėgių apskrityje. Čia dera prisiminti, kad jos paveldas gali būti suprantamas kaip: konkretus kompleksas / objektas; buvusi vieta(os) ir supanti aplinka; institucija; funkcijos ir tradicijos perėmėjai; su tuo susiję artefaktai ir reliktai. Šią bažnyčią XX a. vadinusieji viena seniausių ir reikšmingiausių, neignoravo savo laikmečio realybės. Suvokta, kad 1944 m. vokiečių artilerijos sunaikintas tuščio evakuoto miestelio siluete išsiskiriantis pastatas nebuvo labai senas. 1811 m. jis iškilo dar 1808 m. gaisro suniokotos bažnyčios vietoje. Gaisrai čia stovėjusias bažnyčias sunaikino net 4 kartus: 1556–1564 m., 1656 m., 1734 m., 1808 m. Paskutinėje Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčioje suskambo 1822 m. įrengti rokoko stiliaus vargonai. 1895 m. šią bažnyčią papildė bokštas su laikrodžiu ir varpais. 1912 m. Viešvilės bažnyčia iš esmės rekonstruota, bet apie ją – vėliau. XX a. pradžioje joje išsaugoti pavienių dokumentų nuorašai ir keli liturginiai indai iš XVII a. Tokie kaip paženklintas „I.B. 74“ praba Karaliaučiaus auksakalių darbo sidabrinis kielikas su išgravuotu avinėliu ir vėliava bei užrašu: „Maria Reussin Anno 1652. Friedericus Stangenwald.“ Todėl akivaizdu, kad sąvoka *seniausia* apėmė ne patį pastatą, artefaktus, o institucijos ir funkcijos šioje vietoje tradicijų tęstinumą. XIX–XX a. istoriografijos hipotezės dėl parapijos atsiradimo iki dabar kritiškai neįvertintos. Kartojama informacija tapo kultūrine tradicija, kurią pusę amžiaus puoselėja miestelio išeivija bei dabartinė bendruomenė. Todėl vaizdinių apie praeitį raida ne mažiau svarbi už pačią objekto istoriją. Kartu ji atskleidžia, kaip susidaro klaidingi vaizdiniai ir kokie jie gyvybingi¹.

Svarbią pačių viešviliškių istorinės atminties nuotrupą aptinkame 1661 m. balandžio 30 d. Ragainėje pasirašytos sutarties dėl 1200 florinų vertės medi-

¹ Plačiau Viešvilės parapijos kūrimosi aplinkybes aptarėme spaudai parengtame kolektyvinės monografijos skyriuje „Viešvilės valsčius“.

nės bažnyčios su bokštu Viešvilėje išorinių sienų statybos nuoraše. Sutarti sudarė kunigas, parapijos bendruomenės atstovas (*Kirchenvater*) ir malūnininkas Hans'as Knopf'as. Malūnininkas įsipareigojo darbus vykdyti „pagal esančio senojo pagrindo ilgį ir plotį“ (vok. *nach der lange und breit auf die fertige alte Grund*). Dokumente patikslinama, kad jie dirbintini taip, kaip jo aukščiausioji vyresnybė krikščioniškoji malonybė markgrafas Albrecht'as senasis būdamas aukštąja persona raštu nurodė (vok. *wie dieselbe von J. Hochgebietendem Christmildigstem Markgrafen Albrechten den Alteren in hoher Person selbst berechnet und angewiesen*). Čia reikėtų paaiškinti sutarties sudarymo aplinkybes. 1656 m. Viešvilės bažnyčią sudegino ir miestelį nusiaubė į Prūsijos pasienio sritis įsiveržę Abiejų Tautų Respublikos kariuomenės samdiniai totoriai ar LDK kariai. Iš 250 šeimų liko vos 75. Parapijiečių skurdas lėmė, kad kunigas 2 metus dirbo be atlygio. Šiame dokumente kaip padegėjai įvardyti artimiausi pasienio kaimynai žemaičiai (visą paskelbto dokumento tekstą žr. Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 5–6). Švedus ir jų sąjungininku tapusį Prūsijos kunigaikštį puolė jungtinės lietuvių-lenkų pajėgos. Tuo pačiu metu iš LDK įsiveržęs samdytas lenkų karių būrys sudegino Piktupėnų bažnyčią (Juška, 1997, p. 403). 1656 m. žiemą etmono Wincenty Korwin'o Gonsiewski'o vadovaujama Abiejų Tautų Respublikos samdinių kariuomenė su totorių daliniais apsupo ir užėmė švedų ginamą Passenheimo miestą. Vykstant gyventojų skerdynėms ir moterų prievartavimui mokyklos laikytojas (Schulmeister) padėjo virve pro mokyklos langą už miesto sienų nusileisti jaunam mokiniui. 12-os metų jaunuolis plonu ežero ledu pabėgo nuo persekiotojų ir taip išvengė savo tėvo, kuris nužudytas prie altoriaus, likimo. Sulaukus 18-os jam teko pažinti kitą lietuvių pusę – mokytis Kaune. Subrendęs į vyrą jis tapo vienu garsiausių Prūsijos istorikų Christoph'u Hartknoch'u (1644–1667) (Preuss, 1835, p. 459). 1656–1657 m. Prūsijoje nusiaubta 13 miestų, 249 miesteliai, dvarai ir kaimai, sudegintos 37 bažnyčios, nužudyta apie 23 000 totorių, į vergovę išsivaryta 34 000, nuo bado ir maro dar mirė apie 80 000 gyventojų (Thiel, 1804, p. 29). Svarbu prisiminti tai, kad XVII a. sudarytame dokumente ankstesnės bažnyčios vieta ir matmenys siejami su kažkokiu konkrečiu kunigaikščio Albrecht'o von Hohenzollern'o raštu.

Vienas pirmųjų Viešvilės bažnyčios istorija susidomėjo A. Harnoch'as. 1890 m. jo parengtame Rytų ir Vakarų Prūsijos bažnyčių statistiniame žodyne rašoma, kad pirmoji bažnyčia Viešvilėje pastatyta kunigaikščio Albrecht'o von Hohenzollern'o nurodytoje vietoje. Ši žinutė siejama su informacija apie parapijos priklausomybę nuo Įsručio bažnyčios. Tai leidžia teigti tyrinėtoją manius Viešvilės bažnyčią iškilus reformacijos laikais (Harvoch, 1890, p. 345). 1895 m. Adolf'as Boetticher'is kataloge glaustai aprašė Viešvilės bažnyčios lokaciją, priklausinius, architektūros ypatumus, nepateikdamas tikslesnės informacijos apie statybos laiką. Jis tik pažymėjo, kad bažnyčiai vietą parinko kunigaikštis Albrecht'as ir valdovas tapo jos patronu (Boetticher, 1895, p. 157). Prūsijos kunigaikštis Albrecht'as neužmirštas ir vėliau. 1911 m. kunigas Max'as Glang'as organizavo lėšų rinkimą Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios rekonstrukcijai. 1912 m. po statybos darbų už altoriaus esantį langą papuošė vitražai su dviem medalionais, kuriuos padovanojo oberleitenantas E. Schmidt'as. Viename jų pavaizduotas vokiškosios reformacijos pradininkas Martynas Liuteris (vok. *Martin Luther*), kitame – jo sekėjas Prūsijos kunigaikštis Albrecht'as (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 13). Galima teigti, kad 1890–1912 m. istoriografija bažnyčios statybą siejo su kunigaikščiu Albrecht'u ir reformacijos sklaida.

3. Vaizdinio apie Viešvilės bažnyčios senumą įtvirtinimas

Vėliau įsivyravo kiek kitoks požiūris. Už jo nesunku įžvelgti kunigo M. Glang'o pastangas sureikšminti savo vadovaujamą bažnyčią ir galbūt siekis atkreipti į ją dėmesį. Požiūrio kaitą pažymi vienas miestelio įvykis. 1917 m. spalio 14 d. buvo švenčiama 400-oji Viešvilės parapijos steigimo sukaktis. Iškilmių data parinkta neatsitiktinė – sekmadienį, Švenčiausiosios Trejybės dieną, prisimintas ir artėjantis M. Liuterio pradėtos reformacijos jubiliejus. Abu įvykiai buvo siejami su 1517 metais. Pirmojo pasaulinio karo nepritekliai neleido bendruomenei plačiai švęsti. Per iškilmes vokiškose ir lietuviškose pamaldose akcentuota bažnyčios steigėjo kunigaikščio Albrecht'o von Hohenzollern'o asmenybė. Šios sąsajos pažymėtos ir Karališkosios konsistorijos sveikinime, kuris pasirašytas Kähler'io jau spalio 4 dieną (raštas

C. 11797, plačiau žr. Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 14). 1917 m. švęstas jubiliejus fiksuoja vaizdinio apie parapijos įkūrimą 1517 m. naudojimo viešumoje pradžią. Nereguliariaiėjusiame leidinyje „Pfarr – Almanach für die Evangelische Kirchenprovinz Ostpreussen“ paskelbtame Rytprūsių evangelikų bažnyčių ir parapijų bendruomenių įkūrimo sąrašė iki 1926 m. birželio 1 d. nurodoma, kad Viešvilės (*Wischwill*) bažnyčia įsteigta 1517 m. (šio sąrašo pakartotinį paskelbimą žr. Hubatsch, 1968, p. 513). Todėl nestebina tai, kad 1938 m. Ernst'as Schettler'is Viešvilės praeičiai skirtame straipsnyje jos steigimą tai pat datavo 1517 metais. Pakartojus šią datą ir A. Harnoch'o informaciją papildžius teiginiu, kad bažnyčios vietą parinko pats jos steigėjas paskutinis didysis Vokiečių ordino magistras kunigaikštis Albrecht'as von Hohenzollern'as, tai plėtojama ir kitoje to paties straipsnio pastraipoje (Schettler, 1938, p. 1). Šios mintys galėjo remtis jau įsitvirtinusia lokalia tradicija. E. Schettler'io teiginių aptinkame dar XIX a. pab. sudarytoje ir iki 1939 m. tęstoje Viešvilės parapijos kronikoje (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 2, 4). Šiuo metu H. E. von Knobloch'o parengta kronikos publikacija pasiekama ir internete². Kronika rašyta Viešvilės parapijos kunigų. Per Antrąjį pasaulinį karą originalus rankraštis nukentėjo, o prarasti fragmentai atkurti iš jo saugotojų atminties. 1999 m. visas kronikos tekstas atspausdintas mašinraščiu ir padaugintas išeivio viešviliečio kraštotyrininko Hans'o Erhardt'o von Knobloch'o.

Kronikoje pateikiama ir naujų prieštaringų detalių. Ši senoji bažnyčia čia dar vadinama parapija (vok. *Kirchspiel*) (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 3). 1968 m. E. Schettler'io informaciją pakartojo Klaipėdos krašto išeivijos kraštotyrininkas H. Kurschat'as (Kurschat, 1968, p. 471). Tais pačiais metais parengtame B. Kviklio žinyne ji pateikiama taip: „Evangelikų liuteronų parapija taip pat įkurta anksti (Ordino laikais)“ (Kviklys, 1968, p. 722). 1999 m. kartu su minėtos kronikos publikacija teiginiai apie bažnyčios pradžią 1517 m. pakartoti išeivio iš Viešvilės kraštotyrininko H. E. von Knobloch'o darbuose (Von Knobloch, 1999). Lietuvių tyrinėtojas A. Juška parapijos įkūrimo problemos nesprendė, tik nekritiškai atpasakojo

² Prieiga internete: <http://www.memelland-adm.de/Kirchengeschichte/Wischwill/kirchenchronik.html>

pagrindinius A. Harnoch'o, E. Schettler'io ir H. Kurschat'o teiginius (Juška, 1997, p. 442). Taip susidarė palankios sąlygos nusistovėti vaizdiniui apie ankstyvą bažnyčios ir parapijos įsteigimą Viešvilėje. Kiek šį vaizdinį pagrindžia istorinis kontekstas? Ar keli nežinia kokiais šaltiniais grindžiami istoriografijos teiginiai atskleidžia tikrovėje vykusius praeities įvykius? Ieškoti atsakymų padėjo lokali istorinės tradicijos argumentų kritika. Ši atskleidė visišką 1517 m. bažnyčios steigimo datos nepagrįstumą.

4. Viešvilės parapijos kūrimosi neaiškumai

Pačios Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos kūrimo aplinkybes galbūt nežinios ūkas. Pirminiai šaltiniai nesurasti ir iki šiol rašiusiųjų apie tai neaparti. Istoriografijos nuorodų į juos taip pat nėra. A. Juška užsimena, kad parapija Viešvilėje pradėjo veikti jau 1549 m. (Juška, 1997, p. 442). Patikrinus nuorodą į šaltinį paaiškėjo, kad jame nesama tokios informacijos. A. Harnoch'as rašo, kad pirmasis kunigas į šią parapiją paskirtas 1553 m. Juo esą tapo Nicolaus'as von Chelnik'as (Harnoch, 1890, p. 345). Ši žinutė kartojama Viešvilės bažnyčios kronikoje. Joje naudojami keli paskirto kunigo vardo variantai: *Niklaus von Chelmin*, *Nicolaus von Chelmin* (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 3, 25). Tai nestebina, nes panašių nesutapimų yra ir kitose kronikos teksto vietose: 1584–1601 m. Viešvilėje kunigavęs J. Getkantas (vok. *Johann Gettkandt*) vadinamas *Johann Getkrandt*, *Johann Gettkrant* (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 3). Paiteiktos ir dar kelios svarbios detalės. Kronikoje teigiama, kad iki 1553 m. rudens Viešvilės parapijos bendruomenė esanti be kunigo ir bažnyčios. Keisti padėtį turėjo kunigaikščio vyriausybės nurodymu tais pačiais metais spalio 1 dieną paskirtas kunigas (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 3). Spalio 30 dieną kunigas atvyko į Viešvilę. Tuo metu jau nuimtas derlius galėjo užtikrinti bent dalinį jo išlaikymą. Tačiau artėjo žiema, o gyvenvietėje pastatas ir bažnyčia dar nebuvo pastatyti. Pasiteisinta dailidžių trūkumu. Kunigui įsakyta apsigyventi Ragainėje ir iš čia vykti aptarnauti parapijos (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 25). Kelias, apsunkintas rudens ir pavasario potvynių, žiemos atlydžių, pavasa-

rio ledonešių keliaujant per Nemuną, turėjo labai varginti. 1558 m. Ragainės klebonas M. Mažvydas laiške kunigaikščiui skundėsi dėl kelionės į Viešvilę ir pageidavo, kad: „...potvynio metu nesiūlytų keliauti į Viešvilę [Wieschvil-lam]“ (Mažvydas, 1974, p. 312). Iš senųjų prūsų didžiųjų kilęs Ragainės hauptamtmonas Sebastian'as Perbandt'as (pareigas ėjo 1542–1561 m.) pasiūlė kunigą Nicolaus'ą von Chelnik'ą perkelti į kitą gyvenvietę dešiniajame Nemuno krante – Vilkyškius. Ir joje dar nebuvo bažnyčios ir pastorato. Nuspręsta abi naujas parapijas be bažnyčių valdyti iš Lazdėnų (vok. *Lasdehnen*), kurie buvo į pietryčius nuo Ragainės, toli nuo Nemuno, prie Šešupės kranto (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 3, 25). Lazdėnų miestelio kronikėlėje teigiama, kad bažnyčia ar parapija čia pradėjo veikti po 1550 m. (Die Chronik, 2011), kiti tyrinėtojai jos įkūrimą fiksavo 1563 m. (Lukšaitė, 1999, p. 168) ir konstatavo šios buvimą 1578–1579 m. (Juška, 1997, p. 516). Todėl informaciją apie N. von Chelnik'o perkėlimą į šią vietovę tenka vertinti tik kaip vieną iš galimybių. Išlikusiuose Ragainės klebono arkidiakono M. Mažvydo dokumentuose apie šį kunigą ir Viešvilės parapiją neužsimenama. Nepavyko surasti ir kitų asmenvardžių *Nicolaus'as von Chelnik*, *Chelnick*, *Chelniek* pėdsakų. Galbūt netiksliai užrašyta pavardė arba į jokią Prūsijos bažnyčią neįvesdintas kunigas išvyko iš šalies. Bet kuriuo atveju iš evangelikų liuteronų kunigų Prūsijoje reikalauta baigti aukštąją mokyklą. Todėl minėto asmens reikėtų ieškoti tarp teologiją iki 1553 m. studijavusių aukštųjų mokyklų studentų. Vienas populiariesnių evangeliškosios liuteronų teologijos centrų buvo Vitenbergo universitetas. Jo sąrašuose jokio panašaus asmenvardžio neaptikta (Freytag, 1903). Dauguma M. Mažvydo kartos Prūsijos evangelikų liuteronų kunigų baigė Karaliaučiaus akademią, kuri neužilgo tapo universitetu. Čia 1550 m. rugsėjo 20 d., sumokėję už mokslą po 10 grašių, imatrikuliuoti vasaros semestruui Andrianus Chelmyczkj iš Torunės ir Nicolaus Chelmyczkj iš Torunės (Erler, 1910, p. 12). Nicolaus'o Chelmyczkj ir Nicolaus'o von Chelnik' tapatumui patvirtinti ar atmesti reikia papildomų duomenų. Jei tai yra tas pats asmuo, tai po nesėkmės Viešvilėje jis galėjo grįžti į Torunę, kuri buvo Lenkijos karalystės dalyje – Karališkojoje Prūsijoje. Duomenų iškeltai hipotezei patikrinti tektų ieškoti ten.

A. Harnoch'as pažymėjo, kad vietą Viešvilės bažnyčios statybai skyrė kunigaikštis Albrecht'as (Harnoch, 1890, p. 345). Viešvilės bažnyčios kronikoje nurodoma pastatymo data – 1556 m. ir prirašyta, kad ji sudegė (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 3). Esą pastatas pastatytas Įsručio bažnyčios lėšomis. Kunigui skirta 60 markių alga ir aprūpinimas pievomis, žeme, malkomis, durpėmis. Esą dešimtinę jis privalėjo atiduoti ne patronuojančiai Ragainės bažnytinei kasai, o Įsručio. Tokia tvarka galiojo iki 1609 m. gruodžio atskyrimo nuo Įsručio bažnytinės kasos (Harnoch, 1890, p. 345). Prielaidą jai sukurti galėjo lemti privati Įsručio hauptamtmono Johann'o von Peyn'o mecenatystės iniciatyva. Tačiau išsamioje senųjų Įsručio dokumentų rinkinio publikacijoje duomenų apie tai nėra (Kiewing, Lukat, 1890). Viešvilės bažnyčios pavaldumo Įsručiui nemini ir 1578 m. Ragainės bažnytinės vizitacijos dokumentas. Jame Viešvilės parapija įrašyta kaip esanti tarp kitų Ragainės amto žinioje (Bezenberger, 1877, p. 462–466). Todėl informacijai apie Viešvilės bažnyčios ryšius su Įsručio bažnytine kasa įrodyti taip pat reikia patvirtinančių šaltinių. 1565 m. suniokota medinė Viešvilės bažnyčia atstatyta jau su bokštu. Greta iškilo kunigo namas su ūkiu (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 3). Istoriografija apie Viešvilės bažnyčią 1565–1584 m. jokių žinių nepateikia. Viešvilė neįtraukta į 1554 m. ir 1567 m. sudarytus Prūsijos kunigaikštystės bažnyčių kunigų sąrašus (sąrašus žr. Hubatsch, Gundermann, 1968, p. 403–404). 1584 m. minimas senas kunigas, kuris buvo nusilpęs ir nebegalėjo pamokslauti (Hammer G., Hammer E., Glang, Magnus, Moser, 1999, p. 3). Tikėtina, kad jis čia gyveno ilgesnį laiką, jo vardas vis dar nežinomas.

Išvados

1. Po Antrojo pasaulinio karo susiklosčiusi geopolitinė padėtis Lietuvos tyrinėtojams ilgam užvėrė Vokietijos archyvus. Todėl žinių apie pirmąsias bažnyčias Prūsijos žemėse šiauriau Nemuno dešiniojo kranto teikėja tapo vokiškoji istoriografija ir vietos tradicija. Abiejų suformuoti vaizdiniai lietuviškoje istoriografijoje prigijo kritiškai neįvertinti. Konkrečių pastatų amžius tiesiogiai sietas su pirmaisiais parapi-

- jos ar tikinčiųjų bendruomenės paminėjimais, išlikusiais artefaktais, vietos tradicija ar pan.
2. Kritiška istoriografijos pateiktų duomenų, argumentų, teiginių ir vietos tradicijos vaizdinių analizė leidžia formuoti naujas tyrimų prielaidas. Tai patvirtina Rusnės ir Viešvilės bažnyčios „pasendinimo“ istoriografinio konteksto analizė.
 3. Tyrimas atskleidė XX a. istoriografijos įtvirtintų stereotipų apie Viešvilės parapijos ištakas Vokiečių ordino valdymo pabaigoje nepagrįstumą. Paaiškėjo ir pati jų įtvirtinimo istorija, nors bažnyčios istorijos „sendinimo“ motyvai iki galo neaiškūs. Noras susireikšminti, sunkiu metu gauti būtinų lėšų, o gal viskas vienu metu?.. Prozopografinio metodo taikymas tiriant Viešvilės kunigo Max'o Glang'o aplinką galėtų padėti priartėti prie aiškesnių atsakymų. Šis metodas būtų naudingas ir aiškinantis Rusnės bažnyčios kunigo Franz'o Carl'o Hugo Gregor'o vaidmenį kuriant vaizdinį apie parapijos ištakas 1419 m. Tolesniems šio vaizdinio tyrimams būtina išsamesnė Rusnės bokšto vėjarodės analizė.

Literatūra

- Bericht des Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen über seine Tätigkeit im Jahre 1909 an die Provinzialkommission zur Erforschung und zum Schutze der Denkmäler in der Provinz Ostpreussen.* (1910). Bd. 8. Königsberg: Kommissionsverlag von Bernh. Teichert.
- Bezenberger, A. (1877). Eine neue gefundene litauische Urkunde vom 1578. *Altpreussische Monatsschrift neue Folge. Der Neuen Preussischen Provinzial – Blätter*, Bd. 14, p. 462–466. Königsberg: Ferd. Beyer's Verlag.
- Boetticher, A. (1895). *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen im Auftrage des Ostpreussischen Provinzial – Landtages. Litauen*, H. 5. Königsberg: Kommissionsverlag von Bernh. Teichert.
- Budreckienė, N. (2000). *Šilutės kraštas. Enciklopedinis žodynas*. Šilutė: Fridricho Bajoraičio viešosios bibliotekos leidykla „Prūsija“.
- Die Chronik erzählt aus der Geschichte Lasdehnens. (2011). *Schloßberger Heimatbrief*. Winsen: Kreisgemeinschaft Schloßberg / Ostpr. e.V. in der Landmannschaft Ostpreußen e.V., No. 50.

- Erler, G. (1910). *Die Matrikel der Albertus – Universität zu Königsberg i. Pr.*, T. 1. Leipzig: Verlag von Duncker Humbolt.
- Freytag, H. (1903). *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502–1602*. Leipzig: Verlag von Duncker Humbolt.
- Füllhaase, A. (1904). *Geschichtliche Heimatkunde des Kreises Heydekrug*. Heydekrug: F. W. Siewert.
- Hammer, G., Hammer, E., Glang, M., Magnus, J., Moser, E. (1999). *Die Wischwiller kirchen – Cronik fur die jahre 1553 bis 1939*. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogegen. Berlin – Dahlem (mašiništas).
- Harnoch, A. (1890). *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den provinzen Ost- und Westpreussen*. Neidenburg: Druck und Verlag von S. Ripkow.
- Hubatsch, W., Gundermann, I. (1968). *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens. Dokumente*, Bd. 3. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.
- Jakštas, P. (1992). Senoji Rusnė. *Rusnė*. Vilnius: Mintis, p. 6–96.
- Juška, A. (1997). *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Juška, A. (2009). Rusnės parapija. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, T. 4, p. 154. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kiewning, H., Lukat, M. (1895). *Urkunden zur Geschichte des ehem. Hauptamts Insterburg*. Insterburg: Commissionsverlag von Eugen Herbst in Insterburg.
- Kurschat, H. (1968). *Das Buch vom Memelland*. Oldenburg: F.W. Siebert.
- Kviklys, B. (1968). Viešvilė. *Mūsų Lietuva*, T. 4. Boston: Lietuvių enciklopedijos spaustuvė, p. 722–723
- Lukšaitė, I. (1999). *Reformacija Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius: Baltos lankos.
- Lukšaitė, I. (2017). *Kai tikėjimas keitė pasaulį... Reformacija Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Mažvydas, M. (1974). *Pirmoji lietuviška knyga*. Vilnius: Vaga.
- Mortensen, H., Mortensen, G., Wenskus, R. (1973, 1978, 1982). *Historisch – geographischer Atlas des Preussenlandes*. Wesbaden: Steiner Franz Verlag. Lfg. 3, Lfg. 6, Lfg. 8.
- Preuss, U. E. (1835). *Preussische Landes und Volkskunde oder Beschreibung von Preussen*. Königsberg: Im Verlage der Gebrüder Vorträger.
- Schettler, E. (1938). Gut, Dorf und Kirche Wischwill. *Der Grenzgarten*, Nr. 7, p. 1.
- Schlie, F. (1898). *Die Kunst- und Geschichts – Denkmäler des Grossherzogthum Mecklenburg – Schwerin*, Bd. 2. Leipzig: Druck und Vertreib der Bärensprungschen Hofbuchdruckerei.

- Sembritzki, J. (1900). *Geschichete der Königlich Preussischen See- und Handelsstadt Memel*. Memel: Druck and Verlag von F. W. Siebert.
- Sembritzki, J. (1918). *Geschichte des Kreises Memel*. Memel: Verlage von Robert Schmidts Buchhandlung.
- Sembritzki, J., Bittens, A. (1920). *Geschichte des Kreises Heydekrug*. Memel: Druck and Verlag von F. W. Siebert.
- Sembritzki, J., Bittens, A. (2008). *Šilokarčemos apskrities istorija*. Šilutė: Šilutės kraštotyros draugija.
- Thiel, E. C. (1804). *Statistisch – topographische Beschreibung der Tilse*. Königsberg: Gedruck bei Heinrich Degen.
- Von Knobloch, H. E. (1999). *Über Wischwiller kirchenbucher 1757–1944 mit alphabetischem Namensverzeichnis aller Taufen in Wischwill 1905–1944*. Berlin – Dahlem (mašinėraštas).
- Zembrickis, J. (2002). *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. Klaipėda: Libra Memelensis.
- Zembrickis, J. (2011). *Klaipėdos apskrities istorija*. Klaipėda: Libra Memelensis.

VIEŠVILĖ (WISCHWILL) EVANGELIC LUTHERON CHURCH “AGING” HISTORIOGRAPHIC CONTEXT

Dainius Elertas

Summary

After the Second World War the geopolitical situation closed the German archives for a long time to Lithuanian researchers. Therefore, German historiographic and local traditions became the knowledge transferor about the first churches in the Prussian lands to the north of the right bank of the Nemunas. The thinking constructs formed by German historiographic and local traditions were accepted without critical evaluation of Lithuanian historiography. The age of particular buildings was directly linked to the first mention of parishes or believers' community, artefacts, local traditions and etc. However, such uncritical access is not always good. This is evidenced by the case of Rusnė (Russ) church and the story of the “aging” of Viešvilė.

lė (Wischwill) church which has been discussed more widely in the article. 1890–1912 German historiography assigned the construction of Viešvilė (Wischwill) church to Prince Duke Albrecht and to dissemination of the reformation without mentioning the year of the foundation of the parish. A copy of the contract of the renovation of the Viešvilė (Wischwill) Church building April 30, 1661, is based on the document of Duke Albrecht Hohenzollern for the parish of Viešvilė (Wischwill). The original document of Duke Albrecht Hohenzollern is not found. On the basis of this interpretation in 1912–1917 was formed the tradition to link the founding of Viešvilė (Wischwill) parish with the year 1517. One event in the township highlights the change of attitude. Due to efforts of priest Max Glang, the construct of the church foundation was emphasized and it was paid attention to it. 1917 October 14, the 400th anniversary of the establishment of the Viešvilė (Wischwill) parish was celebrated. It's not a coincidence that the date of the celebrations was chosen so – on Sunday, the anniversary of Martin Luther's started reformation was remembered on the day of Holy Trinity. Both events connected 1517 years. The celebrated anniversary captures the image of the foundation of the parish in 1517 in publicity. Then the image is uncritically repeated in reference books and historiography. Fragments of informatikon about Nicolaus von Chelnik, Chelnick, Chelnud, the priest nominated for the parish of the Viešvilė parish, gave the opportunity to identify this person with Nicolaus Chelmyczki from Torun. In the article are revealed contradictions in the data about the Evangelical Lutheran Church of Viešvilė (Wischwill) in 1553–1584.